

Een raamwerk voor het evalueren van living labs

Irene Bouwma, Seerp Wigboldus, Jorieke Potters, Trond Selnes, Sabine van Rooij & Judith Westerink

Waarom is evalueren wenselijk?

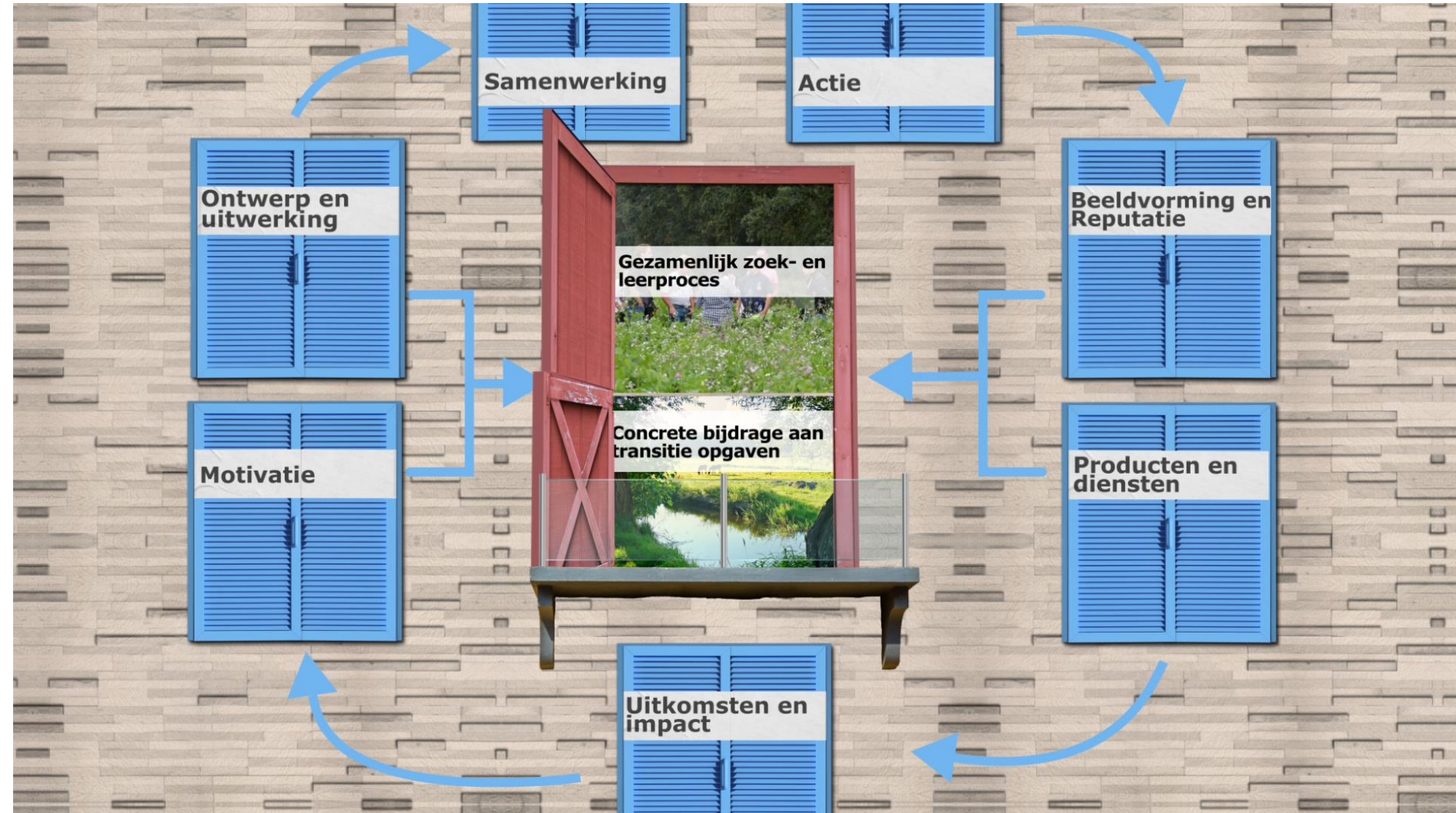
Overheden, bedrijven, kennisinstellingen en burgers werken steeds vaker samen om zo ingewikkelde maatschappelijke problemen op te lossen, bijvoorbeeld hoe de melkveehouderij in het veenweidegebied moet omgaan met klimaatverandering of hoe de productie van friet te verduurzamen. Eén van de manieren waarop deze samenwerking vormgegeven kan worden, is een living lab (LL). In een living lab zoeken verschillende partijen samen naar passende manieren om de relevante uitdagingen op te pakken en werken interactief aan de ontwikkeling en toepassing van concrete innovaties door diezelfde partijen. Deelnemers van dergelijke living labs vinden het wenselijk dat er regelmatig tijdens de samenwerking gekeken wordt hoe het living lab presteert en in hoeverre het voldoet aan de wensen en verwachtingen van de deelnemers. Ook anderen, zoals de financiers, willen graag weten wat de living labs concreet bijdragen.

Waar bestaat het raamwerk uit?

Centraal in het raamwerk staan de twee hoofdprocessen die een living lab wil faciliteren:

1. Gezamenlijke zoek- en leerproces
2. Concrete bijdrage aan transitie opgaven

Het raamwerk omvat zeven kwaliteiten die belangrijk zijn voor het goed kunnen functioneren van een living lab: motivatie voor het living lab, ontwerp en uitwerking, samenwerking, actie, beeldvorming en reputatie, producten en diensten, uitkomsten en impact. Het gaat om kwaliteiten die samenwerkende partijen in gezamenlijkheid vormgeven. Door te kijken naar hoe het living lab functioneert in relatie tot deze zeven kwaliteiten, krijg je een goed geïnformeerd beeld van hoe het living lab het doet en waar het om verbetering vraagt. Voor elke kwaliteit zijn er verschillende aspecten die geëvalueerd kunnen worden (volgende pagina).

Contact:

Irene.Bouwma@wur.nl, Judith.Westerink@wur.nl
www.wur.nl/livinglabs-evaluatie

Een raamwerk voor het evalueren van living labs

Onderdelen van het raamwerk

Motivatie

- Hoe is het living lab ontstaan en wat is de motivatie van deelnemende partijen om bij te willen dragen aan de transitieopgaven? Bijvoorbeeld, levert dit een goede basis voor samenwerking of zit er spanning tussen verschillen in motivatie?

Ontwerp en uitwerking

- Relevant zijn: adresseert men de belangrijke transitie-uitdagingen en bieden zij ook relevante oplossingen voor de betrokken partijen en andere belanghebbenden?
- Inventief zijn: is men in staat om de middelen (tijd, geld, kennis, netwerk), die nodig zijn om het living lab draaiende te houden, goed te organiseren?

Samenwerking

- Verbonden zijn: staat het living lab in contact met andere actoren (buiten het living lab) en andere initiatieven die werken aan dezelfde transitie opgave?
- In gezamenlijkheid: zijn de onderlinge relaties goed en is er een gedeeld eigenaarschap t.a.v. de ambities, processen en resultaten?

Actie

- Praktisch zijn: slaagt men er in om concrete stappen en activiteiten te ondernemen om zo de partners gemotiveerd en betrokken te houden?
- Verantwoord bezig zijn: houdt men bij ondernomen activiteiten rekening met kwaliteit, mogelijke bijwerkingen en lange termijneffecten en compromissen tussen verschillende waarden van belanghebbenden?

Beeldvorming en reputatie

- Bekend zijn: communiceert men (op een passende manier) over activiteiten en resultaten en bereikt men zodoende relevante doelgroepen met de juiste informatie?
- Erkend zijn: communiceert men strategisch en wordt het living lab erkend als relevante partij in de discussie rondom de transitie opgave?

Producten en diensten

- Productief zijn: slaagt het living lab er in om concrete producten en diensten te leveren waar belanghebbenden mee verder kunnen?
- Inspireren: weet men mensen te betrekken bij living lab-activiteiten en doelgroepen te motiveren om nieuwe instrumenten en praktijken uit te proberen en in te voeren?

Uitkomsten en impact

- Effect sorteren: wat zijn de gerealiseerde bedoelde en onbedoelde sociale, economische en ecologische uitkomsten en effecten van het living lab?
- Kunnen schakelen: vertaalt men inzichten vanuit monitoring en evaluatie in adaptieve acties naar aanpassing van aspecten van het living lab die beter kunnen?

Hoe kan het LL het raamwerk gebruiken?

Per onderdeel zijn er vragen geformuleerd die de deelnemers van het living lab kunnen beantwoorden (zie volgende pagina). Men kan een snelle beoordeling doen (tabel 1) of een uitgebreide evaluatie. Men kan besluiten om op een specifiek onderdeel te focussen of juist het hele raamwerk toe te passen (tabel 2).

Tabel 1. Voorbeeld voor Quick scan van living lab

Gegeven de transitie opgave, de context waarin het Living lab zich bevindt en de behoefte van de betrokken partijen: functioneert het Living Lab goed in termen van...	Kern indicatoren In overleg vast te stellen afhankelijk van de specifieke context van het living lab	Huidige toestand				
		helemaal niet goed	onvoldoende	voldoende	goed	zeer goed
Relevant zijn						
Inventief zijn						
Verbonden zijn						
In gezamenlijkheid						
Praktisch zijn						
Verantwoord bezig zijn						
Bekend zijn						
Erkend zijn						
Productief zijn						
Inspireren						
Effect sorteren						
Kunnen schakelen						

Een raamwerk voor het evalueren van living labs

Tabel 2. Evaluatievragen voor living labs per gewenste kwaliteit

Kwaliteit	Belangrijkste evaluatie vragen
1. Relevant zijn	<ul style="list-style-type: none"> Is er een gedeeld begrip over welke transitieopgave geadresseerd wordt door het living lab? In hoeverre zijn deze transitie opgave ook de reden om samen te werken in het LL? In hoeverre is het LL relevant voor de uitdagingen van belangrijke belanghebbenden (e.g. boeren/bedrijven) uitgaande van de transitie opgave? In welke landschappen en keten is het LL relevant? Wat zijn de concrete aspiraties van het LL om bij te dragen aan de transitie uitdagingen?
2. Vindingrijk zijn	<ul style="list-style-type: none"> Zijn de partijen, die van belang zijn voor de transitieopgave, partner in het living lab? In hoeverre slaagt het LL er in om middelen voor het LL te regelen? In hoeverre slaagt het LL er in om de kernprocesses van het LL vorm te geven/organiseren?
3. Verbonden zijn	<ul style="list-style-type: none"> Is het living lab voldoende verbonden met andere initiatieven, die dezelfde transitieopgave adresseren in een complementaire wijze? Hoe is het LL ingebed in bredere netwerken? In hoeverre is het LL voldoende verbonden met de belanghebbenden, die invloed hebben op de LL ambitie?
4. In gezamenlijkheid	<ul style="list-style-type: none"> In hoeverre is het living lab in staat om goede relaties te onderhouden tussen de partners en betrokken belanghebbenden? In welke mate is er een ervaren gedeeld eigenaarschap van ambities, processen en resultaten van het LL onder de deelnemers en belanghebbenden? In hoeverre worden beslissingen gezamenlijk genomen?
5. Praktisch	<ul style="list-style-type: none"> In hoeverre slaagt het living lab er in om concrete acties te ondernemen en opties en kansen te benoemen? In hoeverre zijn de ondernomen activiteiten in lijn met de aspiraties/ambities? In hoeverre worden de voorgestelde acties gezien als realistisch en nuttig door de belangrijkste belanghebbenden?
6. Verantwoord	<ul style="list-style-type: none"> Hoe worden de lange termijn effecten op het gebied van milieu, mens en maatschappij en de economie van voorgestelde acties en opties beoordeeld? In hoeverre maken de deelnemers hun wederzijdse toezeggingen waar en houden ze zich aan de gedeelde waarden?

Kwaliteit	Belangrijkste evaluatie vragen
7. Bekend zijn	<ul style="list-style-type: none"> Hoe goed zijn relevante stakeholders geïnformeerd over de (intenties van) het living lab?
8. Erkend zijn	<ul style="list-style-type: none"> Hoe nuttig of innovatief is het living lab volgens de belangrijkste belanghebbenden? Hoe geloofwaardig vinden de belangrijkste belanghebbenden het LL in termen van de activiteiten en opties die het voorstelt?
9. Productief zijn	<ul style="list-style-type: none"> Hoe productief is het living lab in termen van concrete outputs en in hoeverre zijn die in overeenstemming zijn met de ambities van het LL? Hoe belangrijk en nuttig zijn producten en diensten voor belanghebbenden die door het LL worden ontwikkeld en geleverd?
10. Inspireren	<ul style="list-style-type: none"> In hoeverre is het living lab in staat belanghebbenden te motiveren om deel te nemen aan haar activiteiten? In welke mate beïnvloedt en inspireert het LL veranderingen in de praktijk van LL-deelnemers? In welke mate inspireren/motiveren/maken acties en voorstellen van het LL verdere/brede verandering van praktijken buiten het LL mogelijk te maken? In hoeverre is het LL in staat moeilijkheden en complicaties te overwinnen en verder te gaan?
11. Effect sorteren	<ul style="list-style-type: none"> Wat zijn de sociale, economische en milieueffecten van het living lab? Passen deze effecten bij de beoogde bijdrage aan transitieopgaven
12. Kunnen schakelen	<ul style="list-style-type: none"> In hoeverre is er ruimte voor aanpassing van het handelen (opzet en werkzaamheden) van het LL op basis van inzichten uit monitoring en evaluatie?